

HADİSLERİN LAFIZ VE MANA OLARAK RİVAYETİ MESELESİ

Selman BAŞARAN*

ÖZET

Hz. Peygamber'in (S) söylediği sözlerin aynen ezberlenip nakledilmesi anlamında lafız rivayeti, bu hadislerin değişik lafızlarla rivayet edilmesi anlamında ise mana rivayeti terimleri kullanılmıştır.

Hadiste asıl olan lafız rivayetidir. Bununla birlikte, lafızları aynen aktarmak mümkün olmadığı zamanlarda mana rivayetine bazı şartlarla cevaz verilmiştir. Hem lafız rivayetini şart koşanların hem de mana rivayetini meşrû sayanların dayandıkları birtakım deliller bulunmaktadır. Bu deliller dikkate alındığında her iki anlayışın da haklı yönleri bulunduğu görülecektir.

Mana rivayetine cevaz verenler bile, kitaplara yazıldıktan sonra hadislerin lafzan rivayet edilmesini şart koşmuşlardır. Böylece mana rivayeti en çok bir-birbuçuk asır için sözkonusu edilmiş olmaktadır. Buna rağmen H. II. asrın ortalarından sonra hâlâ mana rivayetini caiz görmek Hz. Peygamber'in ifadelerini tamamen değiştirmeğe göz yummak anlamına gelir. Hadislerin lafızları Kur'ân âyetleri gibi müciz değildir. Bu bakımdan değiştirilmesi mümkündür. Nitekim uydurma hadisler böyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca hadislerin başka dillere tercüme edilmesi de mana rivayeti esasına dayanmaktadır. Ama, "nasıl olsa mana rivayeti caiz görülmüştür" diyerek şu âyetin, bu hadisin muhtevasına uygundur, iddiasıyla Hz. Peygamber'e ait olmayan lafızları O'na izafe edivermek kesinlikle tasvip edilemez ve bu düşünceyle ortaya çıkarılan hadislerin uydurma sayılmasına mani olamaz.

* Doç. Dr.; Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

ZUSAMMENFASSUNG

Dieser Artikel enthaelt die Erzaehlung des Ausdruck von Prophet Muhammad wörtlich oder inhaltlich.

Hız. Peygamber'in (S) sözlerinin aynı lafızlarla veya müteradif kelimelerle nakledilmesini ifade eden "rivâye bi'l-lafz" ve "rivâye bi'l-mana" konusu hadis usûlü konularından birini teşkil edegelmıştır.

Bu terimlerden birincisi, işitilen bir hadisin aynı ifadelerle başkasına intikal ettirilmesi, lafızlarda herhangi bir değişikliğe imkân ve fırsat verilmemesi manasına gelir. İkincisi, yânî rivaye bi'l-mânâ, hadislerin sözlerinde hiç bir değişiklik yapmadan nakletmenin aksine, hadisi ya kısaltarak ya da hadis metnindeki kelimelerin müteradiflerini kullanarak, fakat her hâl ü kârda hadisin asıl manasını bozmadan yapılan rivayetler demektir¹.

Hız. Peygamber Allah'tan aldığı emirleri ashabına bildirirken iki tür ifade kullanmıştır: Biri Allah'ın ifadesidir ki bu, yalnız Kur'an-ı Kerim âyetlerinin tebliğinde söz konusudur. İkincisi, âyetler dışında söylediği sözlerde kullandığı lafızlardır. Hız. Peygamber'in sözlerini özetlerken veya davranışlarını, tasviplerini sonraki nesillere aktarırken ashabın kullandığı ifadeler de konumuz içine girer.

Allah Elçisinin bizlere bildirdiği Kur'an âyetleri Allah sözü olduğu için değiştirilemez, başka lafızlarla Kur'an olarak nakledilemez. Başka ifade ile söylendiğinde ona Kur'an denmez. Kur'an dışındaki tebliğ ifadelerinde ise Rasüllullah, ya kendisine ilham edileni söylemiş ya da içinden geldiği gibi konuşmuştur. Her iki halde de ortaya çıkan telaffuz Rasüllüllaha aittir. Ancak bunda Allah'ın kontrolü veya müdahalesi var mıdır? Diğer bir deyişle her söylediğini Hız. Peygamber vahiyle mi söylemiştir? Kendisinden bir şey konuşma salahiyetine sahip midir, değil midir? sorusuna birbirinden farklı cevaplar verilmiş ve bu cevaplara göre hadislerin lafız veya muhteva olarak başkalarına nakledilmesi münakaşa konusu olmuştur. Bu çerçevede iki ana görüş ortaya çıkmıştır.

Bir görüşe göre Hız. Peygamber ne konuşmuş ve nasıl hareket etmişse, hepsinde Allah'ın kontrolü vardır. Peygamber'in vahyedilen dışına çıkması mümkün değildir. Bu görüş sahipleri, konuyla ilgili âyetleri delil getirmişlerdir². İkinci

1 Prof. Dr. Talat Koçyiğit, Hadis İstılahları, Ankara 1980, s. 372; Hadisi aynen nakletmekten maksadın hükmünü rivayet etmek olduğuna dair bk. Râmehürmüzî, el-Muhaddisü'l-Fâsıl, (Beyrut-1970), 531-532. Lafız ve mana rivayeti konusunda ayrıca bkz. Şâfiî, er-Risâle, (Mısır 1969), 123-124; İbn Abdilberr, Câmîu beyânî'l-ilm, (Kahire 1968), I, 95-96; Hatîbü'l-Bağdâdî, el-Kifâye, (Haydarabad 1938), 167, 200 vd.; İbn Salah, Mukaddîme, (Dimaşk 1972), 117; Suyâtî, Tedrîbü'r-râvî, (Mısır-1966), II, 99 vd.

2 Meselâ bkz. Yûnus sûresi, âyet 15; Necm, 3-4.

ci görüşe göre ise Kur'an âyetleri dışında Hz. Peygamber'in insan olarak söylediği sözler ve yaptığı davranışlar da vardır. Bunlar, vahiy dışında vuku bulmuştur. Bu görüşte olanlar iddialarını isbat etmek için zelle adı verilen ve Kur'an-ı Kerim'de de bazılarını işaret edilerek düzeltilen Hz. Peygamber'in yanılmaları³ ile, onun da bir insan olduğunu bildiren hadisleri⁴ delil getirmişlerdir.

Özetlemeğe çalıştığımız görüşler, hadislerin nakledilmesi sırasında ortaya çıkan lafız ve mana rivayeti hususunda da belirilmiş, genel olarak, "Hadisler vahiy neticesi söylenmiş sözlerdir" görüşünü savunanlar, nakledilmesi sırasında da, Kur'an âyetleri gibi hiç değiştirilmeden aynen rivayet edilmesini şart koşmuşlar; "Hadisler arasında vahiy dışında söylenmiş olanları da vardır" iddiasında bulunanlar ise, mana rivayetini esas almışlardır.

Konuya daha yakından baktığımız zaman her iki iddianın da haklı olduğu yönlerinin ve dayandıkları esaslı delillerinin bulunduğunu görüyoruz.

HADİSLERİN LAFZAN RİVAYET EDİLMESİNİ ŞART KOŞANLAR VE DELİLLERİ

Malumdur ki Hz. Peygamber ashabını aydınlatmak maksadıyla sohbetler tertip eder, bilinmesi gereken şeyleri etrafında bulunanlara anlatırdı. Bazan birlikte kılınan vakit namazlarından sonra, bazan cuma ve bayram namazlarında, bazan Suffe'de yolda, savaşta, kısacası her yerde İslâmı ümmetine tebliğ ederdi.

İşte her ne sûretle olursa olsun Hz. Peygamber'in söylediği bu sözler ashâbı tarafından birer düstur niteliğinde görülüyordu. "Allah Elçisi size neyi veririrse onu alın, yasak ettiği şeylerden de kaçının"⁵ âyetine dayanak ashâb, verilenleri muhafaza etmeğe, yeri geldikçe onunla amel etmeğe çalışıyorlardı. "İçinizde Allah ve âhîret gününe inananlar için Allah Elçisinde güzel örnek vardır"⁶ âyeti gereğince de Hz. Peygamber'in davranışlarını birer numûne sayıyorlardı.

Ancak hadisleri koruma işi genellikle hafızalar sayesinde yapılabiliyor, yazıya fazla ihtiyaç duyulmuyordu. Zaten hadisleri yazmanın uygun olmayacağını Allah Elçisi umûmî olarak beyan buyurmuştu⁷. Husûsî müsaadeler sonucu veya daha sonraki zamanlarda hadislerin yazılmasına ruhsat verilmesi neticesi, bazı sahâbîler hadisleri yazarak muhafaza etmeği denemişlerse de büyük çoğunluk hafızalarına güvenmiş ve en emin muhafaza aracı olarak onu kabul etmişlerdi.

3 Meselâ bkz. Tevbe, 84; Kehf, 24; Tahrim, 1.

4 Bkz. Buhârî, hiyel, B. 10; salat, B. 31; ahkâm, B20, 29, 31; Müslim, akdiye, H.5; fedâil, H.140; birr, H.88, 89, 95; Ebû Dâvud, tahâra, B.93; Tirmizî, ahkâm, B.11; Nesâî, kudat, B.13; İbn Mâce, ruhûn, B.15.

5 Haşr, 7.

6 Ahzab, 21.

7 Müslim, zühd, H..72; Dârimî, mukaddime, B.42; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 12, 21; Hatib el-Bağdâdî, Takyidü'l-İlm, 29-30.

İslamın en iyi şekilde öğrenilip muhafaza altına alınması ve sonraki nesillere eksiksiz intikal ettirilmesi mecburiyeti ashabın bu konuda çok titiz davranmasını gerektirmiş, herbiri bu vebali düşünerek bildiğini en mükemmel şekilde rivayet etmekle kendini mükellef saymıştır.

Hadislerin tamamının yazdırılıp bir mecmuada muhafaza edilmesi sağlansaydı problem büyük ölçüde halledilmiş olacaktı. Hâfızaya dayanan muhafaza şekillerinde ise bir takım hataların kaçınılmaz olduğunu kabul etmek zorundayız. Ashabın hadis alma safhasında farklı durumlarda oluşu rivayet safhasında daha da artmış ve çok değişik ifadelerle hadis nakletme, bazan kaçınılmaz olmuştur.

Rasüllü Allah'ın lafzını aynen nakletme gereğine ilk delil olarak Hz. Peygamber devrinden bir haber gösterilmektedir. Haberde Hz. Peygamber'in kendisinden işitilen hadisleri naklederken çok titiz davranılmasının zarûretine bizzat dikkat çektiği ve Berâ b. Azib'in Allah Rasûlünden öğrendiği bir duayı tekrar ederken "ve nebiyyikellezî erselte" yerine "ve rasûlikellezî erselte" demesi üzerine Rasüllü Allah'ın bizzat müdahale ederek düzelttiği bildirilmiştir⁸.

Şüphesiz sahabe içerisinde lafız rivayetine itina gösterenlerin bulunduğu bir gerçektir. İbn Ömer, İbn Mes'ud, Enes b. Mâlik gibi sahâbiler bu konuda çok titiz davranmışlar, ya yanlış yaparız düşüncesiyle hadis nakletmekten zaman zaman kaçınmışlar⁹ yahut hadisin sonunda Hz. Peygamber'in ifadeleri dışında başka lafız kullanmış olabilecekleri endişesiyle, "buna benzer bir ifadeyle, buna yakın bir ifadeyle", "bunun gibi bir ifadeyle buyurdu" anlamına gelen sözler söylemişlerdir¹⁰.

Zeyd b. Erkam'ın "Biz artık yaşlandık, unutkan olduk, Hz. Peygamber'den hadis nakletmek zor iştir" demesi onun hata yapmaktansa hadis nakletmeyi tercih ettiğinin belirtisidir¹¹. Ebû Ümâme'nin kelime kelime hadis naklettiği¹², Hz. Ömer'in hadisi Hz. Peygamber'den işitildiği şekilde nakletmeği teşvik

8 Hadis için bkz. Buhârî, vudû, B.78; Müslim, zikr, B.17. Ancak, lafız rivayetini şart koşanların esaslı delillerinden olan bu hadis, kanaatimize göre lafzan değil mana olarak rivayetin kaçınılmaz olduğuna işaret etmektedir. Çünkü her ne kadar görünüşte Hz. Peygamber'in müteradif bir lafzın kullanılmasına müsaade etmediği, kendi kullandığı kelimelerin aynen nakledilmesini istediği anlaşılıyorsa da diğer yönüyle haber ashabın daha Peygamber hayatta iken farklı lafızlar kullanabildiğine delildir. Allah Elçisinin yatağa girerken okunmasını tavsiye buyurduğu, yâ-nî dikkatle öğrenilmesi, ezberlenmesi gereken bir hadiste farklı lafız kullanmak zorunda kalınmışsa, diğer hadislerde çok daha değişik ifadelere rastlamak mümkün gözükmektedir. Kaldı ki bu dua Peygamberimize okunarak kontrol edip düzeltme yapması sağlanmış bir hadis niteliği taşımaktadır. Oysa diğer hadisler için böyle bir şans da mevcut değildir.

9 İbn Mes'ud'un az hadis naklettiği hususunda bkz. Zehebî, Tezkiratü'l-Huffaz, I, 14; İbn Ömer'in bir yıl hadis nakletmediğine dair bk. İbn Mâce, mukaddime, B.3.

10 Ev kemâ kale, mislehû, nahvehû, karîbün min zâ gibi ifadeler kullandıklarına dair bk. Müsned, I, 452; İbn Mâce, mukaddime, B.3; Zehebî, a.g.e., I, 15.

11 Bk. İbn Mâce, mukaddime, B.3; Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Müsned, (Minhatü'l-Mâ'bûd) I, 37; Hatib, Kifâye, 171.

12 Hatîb, a.g.e., 172.

ettiği¹³, Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö. 198), Kur'an âyetleri gibi ezberlemeyen kimselerin hadis nakletmesini haram saydığı¹⁴, Kasım b. Muhammed'in (ö. 107), Recâ b. Hayve'nin (ö. 112)¹⁵, Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110)¹⁶, Mâlik b. Enes'in (ö. 179)¹⁷, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241) lafız rivayeti konusunda titizlik gösterdikleri bildirilmektedir¹⁸.

Rabîa b. Ebî Abdirrahman (ö. 132) İbn Şihab'a (ö. 124): "Ben kendi görüşümü beyan ederim. Dileyen alır ve onunla amel eder. Dileyen de terkeder. Ama senin durumun benimki gibi değil. Sen Hz. Peygamber'den rivayette bulunuyorsun. Bu sebeple kullandığın kelimelere dikkat etmelisin" diyerek uyarıda bulunmuş¹⁹, hatta mana rivayetine ruhsat vermekle tanınan Hasan el-Basrî (ö. 110), "Bir kimsenin hadisi işittiği gibi nakletmesi müstehaptır" ifadesiyle lafız rivayetini savunmuştur²⁰.

İbrahim b. Meysere (ö. 132), İbn Tâvus (ö. 132)²¹, İsmail b. Ulcyce (ö. 193), Abdülvâris (ö. 180), Yezid b. Zürey' (ö. 182) ve Vüheyb (ö. 165) de lafız rivayetini şart koşan alimler arasında yer almıştır²².

Bu görüşü savunanlardan bazıları bir lafız müteradifiyle değiştirmeyi²³, hadisi özet olarak nakletmeyi²⁴, hadisi bir harf ilavesiyle veya noksanıyla rivayet etmeyi²⁵, hadiste takdim ve tehirî²⁶, hatta bir harfî, manayı bozmayan cezm ve

13 Bkz. Hatib, a.g.e., 172.

14 Hatib, a.g.e., 167.

15 Bkz. İn Abdilberr, a.g.e., I, 96-97; Hatib, a.g.e., 186, 206; Suyûfî, Tedrib, II, 100.

16 Bkz. Dârimî, mukaddime, B.31.

17 İbnü'l-Esîr, Câmi'u'l-Usûl, I, 54.

18 Bkz. İbnü's-Salah, Mukaddime, 117.

19 Bkz. Hatib, a.g.e., 169.

20 Bkz. Hatib, a.g.e., 167. Lafzan nakletmenin müstahap olduğuna O'da katılmıştır.

21 Hatib, a.g.e., 207

22 Bkz. Hatib, a.g.e., 210.

23 İbn Ömer'in bu konuda gösterdiği itinanın örnekleri için bkz. Dârimî, mukaddime, B.31; Hatib, a.g.e., 171; Ebû Ya'lâ'dan naklen İbn Hacer, el-Metâlibü'l-âliye, III, 121. Bu konudaki rivayetlerin birisinde, "Münafık iki koyun arasında gelip giden kuzuya benzer" meâlindeki "meselü's-şâti'r-râbidatî beyne'l-ğanemeyn" şeklinde okuyan Ubeyd b. Umeyr'e "hayır öyle değil, Rasûlullah meselü's-şâti'l-âireti beyne'l-ğanemeyn buyurdu" diye itiraz etmiş ve "Peygamber'e yalan isnad etmeyiniz" demiştir. Bkz. Hatib, a.g.e., 173.

24 Örnekleri için bkz. Hatib, a.g.e., 191-193; İbn Salah, a.g.e., 106, 107. Aslında hadisin isnadındaki innihû ve ikinci "kale" lafzının hafzedilmesi, muhaddisin birden fazla râviden işittiği halde hadisi yalnız birisinin ifadesiyle nakletmesi vs. ihtisârın câiz olduğuna delâlet eder.

25 Süfyan b. Uyeyne (ö. 198) den nakledilen örnekler için bk. Hatib, a.g.e., 178; Hadise kelime ilâve edilmesini, daha doğrusu güvenilir bir râvinin hadisi ilâve kelimelerle nakletmesini Hâkim Nîsâbü'rî, "onun hafızasının kuvvetli olduğuna delalet eder" diyerek takdir etmekte ve örneklerini vermektedir. Bkz. Hâkim, Mârif, 130.

26 İbn Ömer'den, Nevevî'den, Süfyan b. Uyeyne'den nakledilen örnekler için bk. Nevevî, Şerhu Müslim, I, 37; Hatib, a.g.e., 176, 180, 191-192. Huzeyfe ve İbn Şihab'ın takdim-tehire cevaz verdiğiine dair bk. Suyûfî, a.g.e., II, 100-101.

şedde ile²⁷, yahut hareke değişikliği ile okumayı²⁸, hadisin bir harfini başka bir harf ile değiştirmeyi²⁹, i'rab hatası demek olan lahn'ı caiz görmezler³⁰.

Hatib Bağdâdî, lahn manayı bozuyorsa mutlaka değiştirilmesi gerektiğine işaret eder ve meselâ, "lâ yeümmü el-müsâfir el-mukîm" hadisinde müsâfir ve mukîm kelimeleri merfû ve mensub okunduğunda mânâ değişir. Öyleyse doğrusunu bilen kimse mutlaka lahnı düzeltmelidir, der³¹.

Demek oluyor ki hadiste ihtisar, takdim-tehir, tebdil-tağyir, lahn gibi konularda titizlik gösteren âlimler aslında lafız rivayetinin zaruretine inanan ve mana rivayetine kesinlikle cevaz vermeyen kimselerdir. Onlara göre mana inceliklerini kavrayamayan ve maksadın ne olduğuna vakıf olamayan kimselerin manayı esas alarak hadis nakletmesi haramdır³². Şu halde, "metnin şeklini değiştirmek kesinlikle caiz olmadığı gibi, lafızların delâlet ettiği manayı hakkıyla bilmeyen ve manası değiştirilen lafız ile değiştirilmemiş olanlarını birbirinden ayırmaktan aciz olan kimselerin meşrû bir gayeyle olsa bile hadisin lafzını müradifi ile değiştirmeleri caiz değildir"³³. Nevevî der ki: "Hadis lafızlarının, harflerinin, i'rabının aynen korunmasının dinin aziz bir emri, şerefli bir hükmü olduğu, her nakleden için kaçınılmaz, hatta bir grup alime göre vâcip olduğu hususunda ulemâ arasında ihtilaf yoktur"³⁴. İbn Hacer'e göre de, "bu konuda en doğru olanı, tasarrufa gitmeksizin hadisin lafzan rivayetidir. Nitekim Kadı İyaz bu konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: Eskiden ve hâlen bir çok râvinin yaptığı gibi iyi rivayet ettiğini zannedip de iyi rivayet etmeyen kimselerin hadise musallat olmamaları için mana ile rivayet kapısını kapamak lazımdır"³⁵.

27 Hammad b. Seleme'nin (ö. 167) "nemâ" ve "nemmâ" ifadelerini naklederken gösterdiği titizliğe dair bkz. Hatîb, a.g.e., 180-181.

28 Amedühû lafzının umüdühû şeklinde okunduğuna dair bk. Hatîb, a.g.e., 181. Hadis için bk. Buhârî, salat, B.62; Ebû Dâvud, salat, B.12.

29 Örnekleri için bk. Hatîb, a.g.e., 178-179; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 501.

30 Lahn'ın aleyhinde ve düzeltilmesi gerektiği hususunda farklı görüşler için bk. İbn Hazm, İhkâm, II, 89; İbn Salah, a.g.e., 107; Ahmed Muhammed Şâkir, Bâisü'l-hasîs, 144-45; İbn Kesir, İhtisârü Ulûmi'l-Hadis, 145. Lahnlı olarak işitilen bir hadisi yine lahnla nakletmenin zaruretine dair Ebû Ubeyde'nin (ö. 210) görüşü için bk. Hatîb, a.g.e., 182; Kadı İyaz'ın görüşü için bk. İbn Salah, a.g.e., 109; İbn Kesir, a.g.e., 145; Ebû Ma'mer'in görüşü için bk. Dârimî, mukaddime, B.31, Nâfî (ö. 117), Müslim b. Subeyh (ö. 100) ve Muhammed b. Sirîn (ö. 110) in görüşleri için bk. İbn Abdilberr, a.g.e., 98; lahnın düzeltilerek nakledilmesi hususunda İbn Mübarek (ö. 181), Evzâf (ö. 157), Şa'bi (ö. 104), Kasım b. Muhammed (ö. 107), Ata b. Ebî Rabah (ö. 115), Hemmam (ö. 101), en-Nadr b. Şümeyl (ö. 203), Ahmed b. Hanbel ve İbn Salah'ın görüşleri için bk. Hatîb a.g.e., 188, 195; İbn Abdilberr, a.g.e., 94, 98; İbn Salah, a.g.e. 108; Suyûtî, a.g.e., II, 107.

31 Hatîb, a.g.e., 188.

32 Bk. İbn Hazm, a.g.e., II, 89; Gazalî, Müstasfâ, I, 168; İbn Esir, a.g.e., I, 51.

33 Ahmed Naîm, Tecrid Mukaddimesi, I, 454.

34 Nevevî, Şerhu Müslim, I, 36; İbn Esir, a.g.e., I, 51.

35 İbn Hacer, Şerhu Nuhbe, (terc. Talat Koçyiğit), 65.

Hadis imamlarının bir çoğu aynı görüşü paylaşmaktadır. Lügat âlimi Sa'leb Ahmed b. Yahya (ö. 291), hanefîlerden Ebû Bekir er-Râzî (ö. 370) gibi âlimler de bu görüşü benimsemişlerdir³⁶. Dinde ihtiyata en uygun olanı da budur³⁷.

Lafız rivayetini zarûrî görenler Suyûtî'nin mütevatir saydığı³⁸ Hz. Peygamber'in "naddarallâhü imraen semia mekaletî..." hadisini, kendilerini haklı gösterecek deliller arasında zikretmişler³⁹, ayrıca Hz. Peygamber'in "cevâmiu'l-kelim" olduğunu, kısa ve özlü sözler söylediğini, bu sözlerin başka ifadelerle nakledilmesi halinde ise özelliğini kaybedeceğini ve anlatmak istediği şeylerin ancak bir kısmına hasredilmiş olacağını haklı olarak savunmuşlardır⁴⁰. Merhum Ahmed Naîm'in dediği gibi, öncekilerin farkına varmadıkları bir çok inceliğe sonraki âlimler vakıf olmuştur. Lafız değiştirilirse bu imkân ortadan kalkar. Meselâ Şu'be (ö. 160), kendisinden yaşça küçük olan İsmâil b. Uleyye'den (ö. 193) erkeklerin elbiselerini za'feran ile boyamaktan menolunduklarını bildiren hadisi "nehâ ani't-teza'fûr" şeklinde mana ile nakletmiş, bunu duyan İsmâil hemen müdahale ederek düzeltmiştir⁴¹.

Mana ile hadis nakline cevaz veren âlimlerin bile ittifakla kabul ettikleri bir husus vardır ki o da, "zıt anlamlar taşıyan iki hadisten biri lafzan diğeri mana olarak nakledilmişse lafzan rivayet edilen hadis mana olarak nakledilene tercih edilir" prensibidir. Bu ise lafzan rivayete verilen önemi gösterir. Çünkü lafız rivayetinin cevazında ittifak, mana rivayetinin cevazında ihtilaf vardır. Bu sebeple, ittifak edilen ihtilaflı olana tercih edilir⁴². Bazı âlimlere göre de, sahabenin bile Rasüllüllah'ın sözlerini hikâye etmesi delil olmaz. Onların da bizzat Hz. Peygamber'in kendi lafızlarını nakletmeleri gereklidir. Çünkü Peygamber'in ifadelerindeki fesahat başkasınıninkinde yoktur⁴³.

Lafız rivayetini şart koşanlara göre, eğer mana rivayetine ruhsat verilirse bu, nesilden nesile devam eder ve sonuçta hadisin lafzından eser kalmaz⁴⁴. Bazıları, âlimler arasındaki ihtilafların ana amillerinden birisi olarak mana rivayetini gösterirler⁴⁵. Nitekim Hz. Peygamber'den bize gelinceye kadar hadis lafızlarının, değişik şekiller aldığı için, dinde, dilde ve edebiyatta büyük zararlara yol açtığı bu yüzden kelimcülerin ittifak edilmeyen hadisleri reddettiği, fukahânın ise

36 Pezdevî, Usûl, III, 774; İbn Esîr, a.g.e. I, 54; Suyûtî, a.g.e., II, 98.

37 Hatib, a.g.e., 167; İbn Esîr, a.g.e., I, 54.

38 Bk. Suyûtî, a.g.e., II, 98.

39 Hadisin anlamı: "Benden bir söz işitip de onu başkasına nakledinceye kadar iyice belleyip hıfzeden kimsenin Allah yüzünü ak etsin". Bk. Ebû Dâvud, ilim, B.10; Tirmizî, ilim, B.7; İbn Mâce, mukaddime, B.18; Dârimî, mukaddime, B.24; Müsned, I, 437.

40 Bk. Pezdevî, a.g.e., III, 775; Ahmed Naîm, Tecrid mukaddimesi, I, 455.

41 Bk. Ahmed Naîm, a.g.e., I, 456.

42 Bk. Hâzimî, İtibar, 17.

43 Serahsî, Usûl, I, 355.

44 Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed, Keşfü'l-esrar, III, 775.

45 Cezâirî, Tevcihü'n-nazar, 140.

bazı hadisleri aldığı, kimini terkettiği, dilcilerin "bu tür haberler Peygamber'in sözü olmaktan çıkmıştır" diyerek lügat ve gramer kurallarının ispatında delil olarak kullanmaktan kaçındığı iddia edilmiştir⁴⁶. Fıkhî ihtilaflarda bile mana rivayetinin büyük rolü olduğu savunulmuştur⁴⁷.

Görülüyor ki Hz. Peygamber'in hadisleri lafzan nakledildiği zaman, doğabilecek birçok yanlışlık önlenecek, ihtilaflar zuhur etmeyecek ve hadis lafızlarına daha fazla itibar edilebilecek, her grup, her fırka hadisleri delil olarak çekinmeden kullanabilecekti. Tabii ki bu görüş üzerinde başlangıçta ittifak edilebilseydi ta ashab devrinde lafızla nakletme zorunluluğu getirilseydi veya bizzat Hz. Peygamber bu işe vaz'ıyyet etseydi olumlu sonuç almak elbette daha kolay olacaktı. Oysa anlıyoruz ki bu mesele sonradan ortaya çıkmış, yahut problem olarak sonradan vaz'edilmiş ve çözümü aranmıştır. O zamana kadar da olan olmuş, bir mecbûriyet getirilmediği için her muhaddis, her alim kendine kolay geldiği şekilde hadis naklinde bulunmuştur. Çoğu da kolay olduğu için mana naklini tercih etmişlerdir. Zaten hadislerin ekserisi hafıza yoluyla intikal ettirildiği için ve Peygamberimiz tarafından korunmaya alınmadığı, hatta başlangıçta yazıya geçirilmesine izin verilmediği için çoğunluk açısından mana rivayeti kaçınılmaz olmuştur.

MANA RİVAYETİNİ SAVUNANLAR VE DELİLLERİ

"Hadislerin gerek Hz. Peygamber'den duyulup öğrenilmesi gerekse bu hadislerin başkalarına tebliğ edilmesi sırasında muhteva ve mananın muhafazası esastır" şeklindeki iddia, zıddına nazaran daha sağlam gerekçelere dayanıyor görülmektedir. Teorik olarak lafız rivayetinin zarûretinden bahsedilebilirse de realiteye uygun olanı mana rivayetinin kaçınılmaz oluşudur. Kitaplarda yer alan hadislerin büyük çoğunluğu manası esas alınarak nakledilmiş rivayetlerden oluşmaktadır. Lafzan nakledildiğinde şüphe bulunmayan hadis sayısı parmakla gösterilebilecek kadar azdır.

Hadis rivayetinin Kur'an lafızlarını nakletmek kadar kolay olmadığına daha önce işaret etmiştik. Kur'an'ın sınırı bellidir, sûre ve âyetleri sayılıdır. Herkese tebliğ edilmiştir. Ezberlenmesi yanında, o günün yazı malzemeleriyle kayda geçirilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra toplanıp bir araya getirilerek ve pek çok hafız tarafından ezberlenerek korunmuştur. Yazılması ve çoğaltılması kolay olmuştur. Allah Kelâmı olmasından kaynaklanan bir üslub ve ifade akıcılığına sahiptir. Bu yüzden herkes tarafından ezberlenmesi heran mümkündür. Onu kullarına emanet eden Yüce Allah her türlü tahrif ve bozulmaya karşı kendi koruması altına almıştır.

46 Bkz. Muhammed Ebû Zehv, el-Hadis ve'l-muhaddisün, 199.

47 Bkz. Cezâirî, a.g.e., 340. Cezâirî hadise ait ihtilaf ve tenkid sebeplerini sekiz madde halinde sıralamıştır ki mana nakli bunlardan yalnız birisini teşkil etmektedir. Diğer ihtilaf sebepleri için bkz. Cezâirî, a.g.e., 338.

Bütün bunlara rağmen Allah Kelâmı olan Kur'an lafızlarında bile, hangi sebeple olursa olsun, yer yer farklı rivayetlere rastlanabilmekte, takdim-tehir, ilave-hazif gibi hususların bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir: Meselâ, Hz. Ömer'in Hişam b. Hakîm'i Furkan Sûresini kendi okuduğu gibi okumadığı için Hz. Peygamber'e şikâyet ettiğini, Hz. Peygamber'in de ikisinin okuyuşunun da doğru olduğunu belirterek Kur'an'ın yedi harf üzere indiğini beyan ettiğini bildiren rivayet⁴⁸; İbn Mes'ud'un Hz. Peygamber'den naklettiği "semân alîma" yerine "alîmen semîâ" denebileceğini, hattâ azap âyetini rahmet âyetiyle değiştirmedikçe farklı şekillerde okumanın mümkün olabileceğini belirten rivayet⁴⁹; Kasım b. Esbağ'ın (ö. 340) Musannef'inde Ebû Hüreyre'den naklettiği buna benzer haberler⁵⁰, Kur'an âyetlerinde bile bazan farklı okuyuş şekillerinin ortaya çıkabildiğine delâlet ederken bu özelliklerin hiç birisini taşımayan hadislerin hiç bir ifade değişikliği yapmadan nakledilmesini şart koşmanın hemen hemen hiç bir pratik faydası olmamıştır.

Madem ki hadisler mûcizevî bir özellik taşımamakta ve hadisleri yazarak muhafaza etme mecbûriyeti bulunmamaktadır, öyleyse râvîyi Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı şekliyle hadis rivayet etmeğe zorlamak sonuç alıcı bir görüş olmaktan uzak kalmıştır. Böyle bir zorunluluk getirmek hadisi ilk nakledenleri taşıyamayacağı şeylerle mükellef tutmak olur ki Allah Teâlâ bile kimseyi gücünün üzerindeki şeylerle mükellef kılmamıştır⁵¹. Eğer Hz. Peygamber'in kendi sözleri de mûcizevî özellikler taşıyorsa hem ezberlenmesi kolay olurdu, hem başkasının sözlerinden kolayca ayırt edilebilirdi ve Peygamber adına hadis uydurmağa kimse cesaret edemezdi hem de mana nakline ihtiyaç duyulmazdı. Her ne kadar bazı hadisçiler Hz. Peygamberin sözlerini diğerlerinden kolayca ayırt edebiliyorlar ise de bu haslet onların hadise karşı gösterdikleri itina ile Hz. Peygamber'in üslûbuna âşinalık kazanma sonucu elde edemiş olup kanaatimizce hadislerin îcâzına delâlet etmez. Aksi halde, Kur'an'ın bir benzeri getirilemezken hadis lafızlarının benzerlerinin söylenip Hz. Peygamber'e isnad edilmesini açıklamak çok zor olurdu.

Şurası muhakkak ki iddia edildiği gibi mana nakli günümüze kadar devam etmiş değildir. Belki iki-üç nesil sonra, yânî hadisler kitaplarda yer aldıktan sonra mana nakli yolu büyük ölçüde kendiliğinden kapanmıştır. İstinsah hatası veya asıl nüshayla karşılaştırmamak neticesinde doğan yanlışlar dışında kitaplarda

48 Bk. Buhârî, fezailü'l-Kur'an, B.5; Müslim, müsafirîn, H.270; Ebû Dâvud, vitir, B.22; Tirmizî, Kur'an, B.9; Nesâî, iftitah, B.37. Bilgi için bk. Zerkeşî, Burhan, I, 211 vd.

49 Bk. Ebû Dâvud, vitir, B.22; A.b. Hanbel, V, 124. Hadisin değişik varyantları için ayrıca bk. Ali el-Müttekî el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, II, 603. Aynı eser 3080 ve 4854 no.lu hadisleriyle karşılaştır.

50 Bk. Zerkeşî, a.g.e., I, 212.

51 Bakara, 286.

yer alan hadislerde lafız değişikliğine pek fazla rastlanmaz. Meselâ Buhârî'nin (ö. 256), Müslim'in (ö. 261) yaklaşık on iki asır öncesinde kitaplarına aldıkları bir hadisi biz bugün aşağı yukarı onların lafızlarıyla kitaplarından okuyabilmekteyiz.

Zaten mana esas alınarak nakledilen hadisleri delil kabul edenler mana rivayetinin tedvin dönemine kadar yapılabildiğini, kitaplarda yer aldıktan sonra hadislerin artık lafzan nakledilmesi gerektiğini özellikle belirtmişler, kitaplardaki lafızları değiştirerek nakletmeğe asla cevaz vermemişlerdir⁵². Arap grameri bilgileri de kitaplarda yer almış olan hadislerin dilde istişhadına hiç bir mânî bulunmadığını söylerken, kitaplardaki hadislerin lafzan rivayet edildiğini veya böyle olması gerektiğini anlatmak istemiş olmalıdırlar⁵³. Bu bakımdan hadislerin lafız ve mana ile nakledilmesi konusunda zaman mefhumu da önemli bir yer tutmaktadır. Yaygın kanaate göre hadisler yüz yıldan fazla hafıza yoluyla nakledilmiş, yazıya geçirilmemiştir. Bunun en önemli sebebi hadislerin ilk defa Zührî (ö. 124) tarafından tedvin edildiğini bildiren rivayetler olmuştur. Bu ifadeler, "Hadisler ilk defa Zührî tarafından yazıldı" şeklinde anlaşılmıştır. Oysa hadis kitabeti, hadis tedvini ve hadis tasnifi ayrı ayrı şeyleri anlatmaktadır⁵⁴. Ayrıca Zehebî (ö. 748), İbn Haldun (ö. 808), İbn Hacer (ö. 852) gibi bir çok tanınmış İslam âliminin, hadislerin sahâbe ve tâbiûn devrinde kitaplarda değil zihinlerde muhafaza edildiğini belirtmiş olmaları⁵⁵, Zührî'ye gelinceye kadar hadislerin ezberden nakledildiği kanaatini kuvvetlendirmiş görünmektedir. Fakat edinilen bilgilerden anlaşılıyor ki tâbiûn devrinin sonlarına doğru âlimlerin çeşitli şehirlere dağılması, hâricîler, râfîzîler ve kaderî inkâr edenler gibi bid'at ehlinin ortaya çıkması üzerine hadislerin (yazılması değil) tedvini ve konulara göre tasnifi başlamıştır⁵⁶. Zaten artık isnadlar uzamış, râvîlerin adları, künyeleri, nisbetleri çoğalmış ve senedlerin ifade tarzı çeşitli şekiller almış, insan hafızası bunları zaptetmekten âciz kalmış, yazılı hadis ilminin sadece hafızaya dayanan bir bilgiden daha sağlam olduğu hakikati ortaya çıkmıştı⁵⁷. Yânî hadislerin kitaplara kaydedilmesi za-

52 Bk. İbn Salah, a.g.e., 105, 106, Nevevî, Takrib, 33; Şerhu Müslim, I, 36; Ebû Zehv, a.g.e., 202-203.

53 Bk. Abdülkadir el-Bağdâdî, Hızanetu'l-cedeb, I, 4-5; Ebû Zehv, a.g.e., 220; Cezâirî, a.g.e., 313-14. Bununla beraber lafızlarıyla nakledildiği bilinen hadisler dil bilgileri tarafından da delil olarak kullanılmıştır. Bk. Abdülkadir, a.g.e., I, 6; Ali b. Mübarek, el-Ferrâ, el-Kisâî, Sîbeveyh, Ebû Hayyan ve Endülüs nahivcilerinin tamamının, mana ile nakledilmiş olması ve lafızlarında lahn bulunması ihtimalini ileri sürerek hadisle ihticac etmediklerine dair bk. Abdülkadir el-Bağdâdî, a.g.e., I, 5.

54 Bk. Yusuf el-Aşş, Takyîdü'l-İlim mukaddimesi, 5-6. Kitabet, tedvin ve tasnifin farklı şeyler ifade ettiklerine ve ayrı zamanlarda ortaya çıktıklarına dair bk. Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi, 199-200.

55 Meselâ bk. İbn Haldun, Mukaddime, 480; İbn Hacer, Hedyû's-sârî, 5; Yusuf el-Aşş, Takyid Mukaddimesi, 6-7.

56 İbn Hacer, a.g.e., 5; Talat Koçyiğit, a.g.e., 206; Salih Tuğ, Zuheyr'ubn Harb ve Kitabü'l-İlim Adlı Eseri, 36.

57 Bk. Hatib, Takyid, 64.

rûret halini almıştı. Ancak meseleye bir başka açıdan bakıldığında H.III. ve daha sonraki asırlarda da hadislerin bir çok muhaddis tarafından hafıza yoluyla nakledildiği görülmektedir.

Öyleyse meselenin iki yönlü olduğu düşünülerek "bir kısım muhaddislerce yazılmış olsa da H. I. ve II. asırlarda hadisler râvîlerin pek çoğu tarafından hafıza yoluyla intikal ettirilmişdir," denebilir. Mâdem ki H. III. asır hadis tasnifinin altın çağı olarak kabul edilmiştir, o halde bu asırda ve sonraki yüzyıllarda kitap dışında hafıza yoluyla yapılan nakillerin hadis tarihi açısından bir kıymeti olmasa gerektir.

İşte bu sebeplerle, "mana ile nakledildiği zaman hadisler sonraki nesillerde tüm özelliğini kaybeder" iddiası, Hz. Peygamber'in ifadesinden bir tek kelime bile kalmayacağı endişesi, bir ölçüye kadar haklılık arz ediyor gibi görünse de aslında fazla abartılmış bir şüphe ve zandan ibarettir. Mana naklini ilk bir buçuk asırda olan kadarıyla kabul etmek lazımdır. Daha sonraki asırlarda yapılmış mana nakli istisna teşkil etmektedir.

Hadislerin mana ile nakledilmesi hususunda zaman mefhumunun öneme kısaca temas ettikten sonra mana naklini savunanların delillerini görelim: Bu deliller arasında Hz. Peygamber'e atfedilenler pek sağlam görünmese de diğer haberler ve mantıkî îzahlar tatmin edici sayılabilir.

Mana naklini caiz görenlerin çoğunluğunu fıkıh âlimleri teşkil etmektedir. Bunların yanında sahâbe ve tâbiûndan bazılarıyla muhaddislerin bir kısmı da mana naklini kaçınılmaz görmüşlerdir. Nakledilen bazı hadislere bakılırsa Hz. Peygamberin de mana nakline izin verdiği anlaşılır. Nitekim İbn Mes'ud'dan gelen bir habere göre sahâbeden biri gelip Hz. Peygamber'e, "Yâ Rasûlallah, sen bize bir söz söylüyorsun, biz ise o sözü başkalarına duyduğumuz gibi naklede-miyoruz", demiş, bunun üzerine Rasûlullah, "manada isabet edebilen rivayet etsin", buyurmuştur⁵⁸. Bir diğer rivayette hadis, "helâli haram, haramı helâl kılma-dığınız ve manada isabet ettiğiniz sürece mana naklinin bir mahzuru yoktur", şeklinde zikredilmiştir⁵⁹. Fakat bu rivayetler pek sahih görülmemektedir⁶⁰. Sahâbeden gelen haberler ise şöyledir:

58 Bk. Hatib, Kifâye, 200; Amidî, İhkâm, I, 283.

59 Haberi Taberânî el-Mu'cemü'l-Kebir'inde zikretmiş, fakat Heysemî, hadisin râvîleri olan Yakub, babası ve dedesinin biyografisine rastlamadığını söyleyerek hadisin zayıf olduğuna işaret etmiştir. Bk. Mecmau'z-zevâid, I, 154. Hadis için ayrıca bk. Hatib, Kifâye, 199-200. İbn Mende hadisi Abdullah b. Süleyman b. Ekteme (Ekîme) el-Leysî'den, biraz farklı ibarelerle zikretmekte, fakat Schâvî bu haberin muzdarip olduğuna, İbn Cevzî gibi bazıları da uydurma olduğuna işaret etmektedirler. Bkz. Sûyûtî, Tedrib, II, 99 (dipnot); Cezâirî, a.g.e., 299.

60 Başka bir rivayet için bk. İbn Hacer, El-Metâlib, III, 122; Hatib, Kifâye, 200. Her ne kadar Bûsîrî'nin, "İbn Menî'in râvîleri mutemeddir" dediği zikredilirse de Heysemî aynı hadisi Taberânî'nin naklettiğine ve onun râvîleri arasında zayıf hatta yalancı olanların varlığına dikkat çekmiştir. Bk. İbn Hacer, Metâlib, III, 122.

Vâsile b. Eska' şöyle demiştir: "Bir hadisi manasıyla nakletmişsek bu yeter."⁶¹ Mekhûl ile Ebû'l-Ezher Vâsile b. Eska'nın yanına girmişler ve hiç bir hata, fazlalık, eksiklik yapmadan Hz. Peygamberden işittiği bir hadis nakletmesini istemişler. Vâsile onlara akşam Kur'an okuyup okumadıklarını sormuş. Onlar da okuduklarını ve Kur'an lafızlarında ilâve veya noksanlık yapmış olabileceklerini belirtmişler. Bunun üzerine Vâsile şöyle söylemiştir: "Bu Kur'an şu zamandan beri her gün elinizde. Buna rağmen onu iyice öğrenemediğinizi, ilâve ve noksanlıklar yaptığınızı söylüyorsunuz. Biz ise Hz. Peygamber'den bir veya iki defa işitmiş olduğumuz hadisleri rivayet ediyoruz. Bunları size mana üzere nakledersek bu sizin için kâfidir"⁶².

Yine sahabeden Ebû Sâid el-Hudrî der ki: "Belki on kişi Hz. Peygamberin etrafında oturur, kendisinden hadis dinlerdik. Bu dinlediklerimizi aynen tekrar edecek iki kişi bile çıkmazdı. Ama mana rivayeti yapılırdı"⁶³.

Hız. Aışe Urve'ye, "oğulcuğum, duydum ki sen bir hadisi benden yazıyor, sonra dönüp tekrar yazıyormuşsun" demiş, Urve de "senden bir hadisi dinliyorum, bir başka zaman aynı hadisi yine senden farklı ifadelerle dinliyorum (onun için iki ayrı defa yazıyorum)" cevabını vermiş, bunun üzerine Hız. Ayşe şöyle söylemiştir: "Manada da farklılık seziyor musun?" Urve "hayır" cevabını verince, "öyleyse lafızların farklı olmasında bir sakınca yoktur" demiştir⁶⁴.

Amr b. Mürre'nin de, "bir hadisi duyduğumuz gibi nakletmeğe gücümüz yetmez, ama onun esasını ve benzerini naklederiz" dediği rivayet edilir⁶⁵.

Tâbiilerden birisi diyor ki: "Bir çok sahâbî ile karşılaştım. Bana aynı anlamda fakat farklı lafızlarla hadis rivayet ettiler. Onlardan birine bunun sebebini sordum. Dedi ki: Mânâ değişmiyorsa bunun hiç bir mahzuru yoktur"⁶⁶.

Ebu'd-Derdâ, Enes b. Mâlik ve İbn Mes'ud gibi sahâbîler bir hadisi naklettikten sonra "ev kemâ kale Rasûlüllah" (yahut Rasûlüllah buna benzer bir söz söyledi) şeklinde ifadeler kullanırlarmış ki bu ifadeler sahabenin naklettiği hadislerin lafızdan çok manaya istinad ettiğini gösterir⁶⁷. Hattâ Amidî bu ibareleri kullananlara diğer sahâbîlerin engel olmayışını icmâ olarak nitelendirmiştir⁶⁸.

Tâbiûn tabakasından bazı âlimler de mana naklinin kaçınılmaz olduğunu savunmuşlardır. Meselâ Abdürrezzak, Süfyân-ı Sevrî'ye bir hadisi duyduğu şekilde rivayet etmesini söylemiş, Süfyân, buna kimsenin güç yetiremeyeceğini

61 Dârimî, mukaddime, B. 31; Hatib, Kifâye, 204; İbn Hacer, Metalib, III, 121.

62 Bk. Hatib, a.g.e., 204; Suyûtî, a.g.e., II, 100.

63 Bk. Hatib, a.g.e., 205.

64 Hatib, a.g.e., 205.

65 Hatib, a.g.e., 208.

66 Bk. Şafiî, Risâle, 125.

67 Bk. İbn Abdilberr, a.g.e., I, 95; Hatib, a.g.e., 206; Pezdevî, a.g.e., III, 776; Serahsî, a.g.e., I, 356.

68 Bk. Amidî, a.g.e., I, 283.

belirttikten sonra, "biz size ancak manayı naklederiz, size, duyduğum şekilde hadis rivayet ediyorum, dersem saığın bana inanmayın" demiş⁶⁹, başka bir rivayete göre de lafzan hadis nakletmenin imkânsız olduğunu yeminle belirtmiştir⁷⁰.

İbn Sîrîn, "on kişiden hadis dinledim, hepsinin manası aynı olmakla birlikte lafzı farklı idi" demiştir⁷¹. Rivayete göre Hasan Basrî hem mana rivayetine hem de takdim-tehire cevaz vermiş⁷², İbn Uyeyne bir hadis nakleder, aynı hadis kendisine tekrar sorulduğu zaman, mana aynı kalmak kaydıyla, hadisi farklı lafızla zikredermiş; Hammad b. Zeyd de (ö. 179) manayı esas alarak hadis nakledermiş⁷³.

Yahyâ b. Sâîd (ö. 198), "lafzı aynen nakletmek şartı koşularak insanların dar bir çerçeve içerisine sıkıştırılmalarından endişe ediyorum, oysa en büyük ihtimama layık olan Kur'an'ın bile çeşitli şekillerde okunmasına ruhsat verilmiştir, önemli olan, hadislerdeki mana birliğidir" demiş⁷⁴; Vekî b. Cerrâh (ö. 196) bu hususta daha da ileri giderek mana nakli geniş tutulmasaydı ümmetin helâk olup gideceğini iddia etmiştir⁷⁵.

Hız. Ali, İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Şa'bî (ö. 103), Amr b. Dînar (ö. 126), İbrâhim Nahâî (ö. 96), Mücâhid (ö. 103), İkrime (ö. 115) gibi tanınmış isimlerin yanında⁷⁶ üç mezheb imamının (Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî) ve âlimlerin büyük çoğunluğunun mana naklini esas aldığı, en azından caiz gördüğü belirtilmiştir⁷⁷. İmam Şâfiî, Kur'an'ın yedi harf üzere okunmasına ruhsat verilmesinin, hadislerin mana ile nakledilebileceğine delâlet ettiğini söylemiştir⁷⁸.

Bazı âlimler lafız rivayetini esas almakla birlikte mana rivayetine de ruhsat vermişler, bazıları da uygulamaya bakarak bunu kaçınılmaz görmüşlerdir. Bir çokları cümle yapısını bozmadan, hadis lafızlarını müradifî ile nakletmenin caiz olduğunu, hatta bunun cevazı hususunda ihtilaf bulunmadığını belirtmişlerdir⁷⁹. Bunlara göre meselâ, "lâ yedhulü'l-cennete ne mmâmün" (Kovucular cennete girmez) hadisindeki "nemmâm" lafzı yerine "kattâât" lafzının kullanılmasında hiç bir mahzur yoktur. Çünkü her iki lafız da aynı manaya gelmektedir⁸⁰.

69 Bk. Hatib, a.g.e., 208.

70 Bk. Hatib, a.g.e., 209.

71 Bk. Abdarrezzak, Musannef, XI, 451; Hatib, a.g.e., 206.

72 Dârimî, mukaddime, B.31; Hatib, a.g.e., 207-208; Suyûtî, Tedrîb, II, 100.

73 Bk. Hatib, a.g.e., 210.

74 Bk. Hatib, a.g.e., 210.

75 Bkz. Suyûtî, a.g.e., II, 101.

76 Bk. Hatib, a.g.e., 207-208; İbn Esîr, a.g.e., I, 54; Kâsımî, Kavâ'idü't-tahdîs, 221.

77 Bkz. Gazâlî, Mustasfâ, I, 168; İbn Esîr, a.g.e., I, 51; İbn Salah, a.g.e., 105; Nevevî, Takrîb, 33. Bazı Hanbelî âlimlerinin de mana rivayetine cevaz verdiğine dair bkz. Cezâîrî, a.g.e., 302.

78 Bkz. Şâfiî, a.g.e., 124-125, 164, Mana rivayetine dair Amîdî'nin delilleri için bk. Amîdî, a.g.e., I, 284-285.

79 Bkz. Cezâîrî, a.g.e., 307.

80 Hadis için Bk. Müslim, iman, H. 168; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 389.

Bu görüşte olanlar manayı iyi bilen, kelimelerin hangi anlamlara delâlet ettiğini iyi kavrayan, manayı değiştirecek hususların farkına varan, Hz. Peygamberin üslûbuna âşinâ olan kişilerin aynı hükmü farklı lafızlarla ifade etmesinde hiç bir mahzur bulunmadığını iddia etmektedirler⁸¹. Eğer hadislerin de Kur'an lafızları gibi ezberlenip muhafaza edilmesi gerekseydi bu, insanlara güç yetiremeyecekleri şeyi teklif etmek olurdu⁸². Bu sebeple lafzı unutan kimselerin mana ile de olsa bildikleri hadisleri nakletmeleri gereklidir⁸³. Aksi halde, "biz lafzı unuttuk" deyip hadis rivayetinden kaçınmak sorumluluk getirir. Hele dînî bir hükmün sonraki nesillere intikali söz konusu ise sorumluluk daha da artar⁸⁴. Ashabdan kimisi lafzı unutursa hadisi nakletmekten kaçınmıyor, kimisi, mana ile de olsa bildiğini nakletmeği bir görev telâkkî ediyordu. Çünkü hadisleri tebliğ etmek bir vecibe idi. Bu vecibe lafzan nakletme şeklinde yapılamazsa, hiç değilse muhtevayı nakletme şeklinde yerine getirilmeliydi⁸⁵. Bu iddia sahiplerine göre mana nakli aslâ Hz. Peygamber'e yalan isnadında bulunmak olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim sahabeden bir çokları, Hz. Peygamberden duyduklarını özette, kimi değişik ifadelerle, kimi takdim-tehirle nakletmiş, fakat hiç biri Hz. Peygamber'e yalan isnad etmeyi aklından bile geçirmemiştir⁸⁶.

Hadis kaynaklarına baktığımızda bir hadisin muhtelif rivayet yollarıyla, çeşitli lafızlarla nakledilmiş olduğunu görmek her zaman mümkündür. Lafız rivayeti gerçekte çok azdır, o da yalnız kısa hadislerde bulunabilir⁸⁷. Hadislerin lafzı muciz olmadığı için muhtevayı tebliğ etmek, maksadın yerine gelmesi için kâfi görülmüştür⁸⁸.

SONUÇ

Bu makale bundan sonrakiyle birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü o bunun devamıdır. Asıl sonuç ve bibliyografya onun sonunda verilecektir.

81 Krş. Nevevî, Şerhu Müslim, I, 36.

82 Krş. Ebû Zehv, a.g.e., 200

83 Bkz. Suyûtî, a.g.e., II, 101.

84 Bk. Cezâirî, a.g.e., 307; Muhammed Abdülaziz el-Hûlî, Miftahu's-sünne, 16.

85 Krş. Ebû Zehv, a.g.e., 203-204.

86 Krş. Kasımî, a.g.e., 221. Ayrıca bk. İbn Esîr, a.g.e., I, 54; Cezâirî, a.g.e., 313.

87 Bkz. .Gazâlî, a.g.e., II, 169; Cezâirî, a.g.e., 313.

88 Bkz. Serahsî, a.g.e., I, 356; Pezdevî, a.g.e., III, 776.